

УДК: 338.46:378(575.1)

БИЛИМЛАР ИҚТИСОДИЁТИ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ БИТИРУВЧИЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ХОРИЖ МОДЕЛЛАРИ

Навруз-Зода Бахтиёр Негматович –
иқтисод фанлари доктори, профессор.
Бухоро давлат университети,
Маркетинг ва менежмент кафедраси профессори,
Бухоро шаҳри, М.Иқбол кўчаси, 11.
<https://orcid.org/0000-0002-3870-8165>

Адизов Бахтиёр Исматович –
иқтисод фанлари бўйича PhD.
Бухоро давлат университети,
Маркетинг ва менежмент кафедраси ўқитувчиси,
Бухоро шаҳри, М.Иқбол кўчаси, 11.
<https://orcid.org/0000-0002-7621-8095>

Аннотация. Ушбу мақолада олий таълим тизими юқори салоҳиятга эга бўлган ривожланган мамлакатлар тажрибаси ўрганилган. Бу мамлакатларнинг барқарор ўсиб бораётган иқтисодий ўсиш даражаси тайёрланаётган мутахассисларнинг сифати ва рақобатбардошлиги билан боғлиқлиги нуқтаи-назари илгари сурилган. Мақолада олий таълим муассасаларининг ривожланишида ўзининг катта таъсирини кўрсатаётган университетлар тизимининг ривожланиш эволюцияси, олий таълим муассасаларининг инсоният тараққиётининг ўтган даврларидаги ривожланиши давомидаги ўзгариш қонуниятларини ўрганган ҳолда олий таълим тизимида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш моделлари тавсифлаб берилган. “Тадбиркорлик университети” модели, уни жорий этиш ва ривожлантиришнинг аҳамияти, мақсадлари, ушбу моделнинг бошқа моделлардан фарқланувчи асосий хусусиятлари ва муҳим жиҳатлари таҳлил қилинган. Шунингдек, жаҳоннинг айрим ривожланган мамлакатларида (АҚШ, Исроил, Европа иттифоқи (Испания) ва Россия Федерацияси) олий таълим муассасалари ҳамда битирувчилари рақобатбардошлигини ошириш ва уни баҳолашга оид жиҳатлари келтирилган.

Калит сўзлар: Билимлар иқтисодиёти, рақобатбардошлик, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш моделлари, “университет” концепцияси, “Тадбиркорлик университетлари”, фандрейзинг, эндаумент, ARWU, QS ва THE рейтинг тизимлари.

ЗАРУБЕЖНЫЕ МОДЕЛИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ВЫПУСКНИКОВ ВУЗОВ В ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ

Навруз-Зода Бахтиёр Негматович –
доктор по экономическим наукам, профессор.
Бухарский государственный университет,
профессор кафедры маркетинга и
менеджмента,
г. Бухара, ул. М. Икбала, 11.
[https://orcid.org/0000-0002-3870-](https://orcid.org/0000-0002-3870-8165)

8165

Адизов Бахтиёр Исматович –
PhD по экономическим наукам.
Бухарский государственный университет,
преподаватель кафедры маркетинга и
менеджмента,
г. Бухара, ул. М. Икбала, 11.
<https://orcid.org/0000-0002-7621-8095>

Аннотация. В данной статье рассматривается опыт развитых стран с потенциалом системы высшего образования. При этом выдвигается точка зрения о том, что неуклонно растущие темпы экономического роста этих стран связаны с качеством и конкурентоспособностью готовящихся специалистов. В статье описывается эволюция развития университетской системы, оказывающая большое влияние на развитие высших учебных заведений, закономерности изменения в развитии высших учебных заведений в прошлые периоды развития человечества, а также модели подготовки конкурентоспособных кадров. в системе высшего образования. Анализируется модель «Университет предпринимательства», значение ее внедрения и развития, ее цели, основные характеристики и важные аспекты этой модели, отличающие ее от других моделей. Также представлены аспекты, связанные с повышением конкурентоспособности высших учебных заведений и выпускников в некоторых развитых странах мира (США, Израиль, Европейский Союз (Испания) и Российская Федерация) и ее оценка.

Ключевые слова: экономика знаний, конкурентоспособность, модели подготовки конкурентоспособного персонала, концепция «университет», «Предпринимательские университеты», фандрайзинг, эндаумент, рейтинговые системы ARWU, QS и THE.

FOREIGN MODELS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF UNIVERSITY GRADUATES IN THE KNOWLEDGE ECONOMY

Navruz-Zoda Bakhtiyor Negmatovich –
doctor of economic sciences, professor.
Bukhara State University,
Professor of the Department of
Marketing and Management,
Bukhara, st. M. Iqbol, 11.
[https://orcid.org/0000-0002-3870-](https://orcid.org/0000-0002-3870-8165)

8165

Adizov Bakhtiyor Ismatovich -
PhD in Economic Sciences.
Bukhara State University,
Lecturer at the Department of Marketing
and Management,
Bukhara, st. M. Iqbol, 11.
<https://orcid.org/0000-0002-7621-8095>

Annotation. *This article examines the experience of developed countries with the potential of the higher education system. At the same time, the point of view is put forward that the steadily growing rates of economic growth in these countries are associated with the quality and competitiveness of trained specialists. The article describes the evolution of the development of the university system, which has a great influence on the development of higher educational institutions, the patterns of change in the development of higher educational institutions in past periods of human development, as well as models for training competitive personnel. in the system of higher education. The model "Entrepreneurship University" is analyzed, the significance of its implementation and development, its goals, main characteristics and important aspects of this model that distinguish it from other models. Also presented are aspects related to increasing the competitiveness of higher education institutions and graduates in some developed countries of the world (USA, Israel, the European Union (Spain) and the Russian Federation) and its assessment.*

Key words: *knowledge economy, competitiveness, models for training competitive personnel, the concept of "university", "Entrepreneurial universities", fundraising, endowment, rating systems ARWU, QS and THE.*

КИРИШ. Жаҳондаги ижтимоий-иқтисодий тизимлар ва алоҳида мамлакатларнинг тараққиёти кўп жиҳатдан мавжуд ва самарали фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлашнинг сифати ҳамда тайёрланаётган кадрларнинг касбий малака даражаси, шу билан бирга уларнинг шахсий хусусиятларига боғлиқлиги жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибасидан кўриниб турибди. Олий таълим муассасалари томонидан юқори малакали, билимдон, турли вазиятларда шароитида мустақил қарорлар қабул қилиш қобилиятига эга мутахассисларнинг тайёрланиши, бир томондан, битирувчилар фаолият кўрсатаётган соҳа ва тармоқларнинг динамик ривожланишини таъминласа, иккинчи томондан, мутахассислар тайёрланаётган олий таълим муассасаларининг халқаро ёки мамлакат даражасидаги нуфузини белгилаб беради.

Юқори малакали, соҳадаги сўнгги ўзгаришлар ва янгиликлар билан доимий танишиб, ўз фаолиятида самарали қўллай оладиган мутахассисларни тайёрлаш жараёни дунёда дастлабки олий таълим муассасалари шакллангандан бошлаб амалга ошириб келинмоқда. Айниқса, XX асрнинг охири ва XXI асрнинг ўтган даврида тараққиётнинг янги билимлар ва инновациялар асосида жадал тараққий этиши билан кадрлар буюртмачиларининг олий таълим муассасаларида тайёрланаётган мутахассисларга қўядиган талабларининг янгича, яъни инновацион асосда ўзгаришига олиб келди. Натижада олий таълим муассасалари фаолияти таянадиган “университет” концепциясининг мазмунида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди. Бугунги кунда жаҳондаги юқори нуфузга эга бўлган Гарвард университети, Массачусетс технологиялар университети, Оксфорд университети, Кембриж университети каби кўплаб олий таълим муассасалари ўз фаолиятини “Университет 3,0” концепциясидан “Университет 4,0” концепциясига ўтказиш бўйича фаолият олиб бормоқдалар. Бироқ бундай ўзгаришлар жаҳоннинг барча мамлакатлари учун хос бўлмай, кўпчилик ривожланаётган мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам, фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасалари “тадбиркорлик университети” концепцияси деб номланувчи “Университет 3,0” концепциясини ўз фаолиятига жорий этмаган. Ушбу замонавий концепцияларга таянувчи олий таълим муассасалари томонидан тайёрланаётган мутахассислар учун халқаро меҳнат бозорида бир қатор нисбий устунликлар мавжуд бўлиб, улар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- битирувчиларнинг тор мутахассислик доирасида кадрлар буюртмачиларининг эҳтиёжи ҳамда бевосита иштирокида тайёрланиши;

- мутахассисларнинг таълим жараёни бевосита инновацион жараёнлар билан қўшилган ҳолда амалга оширилиши;
- мутахассисларнинг нафақат мамлакат ички бозори, балки халқаро меҳнат бозори учун тайёрланиши;
- мутахассислар тайёрлашни узвий кетма-кетликда бир неча олий таълим муассасаларида тайёрланиши;
- таълим жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган малакавий амалиётларнинг бевосита кадрларнинг буюртмачилари ҳисобланган корхона ва ташкилотларда ўтказилиши ва бошқалар.

МЕТОДЛАР. Тизимли таҳлил, таққослаш, статистик таҳлил усулларида фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР. Жаҳондаги тараққиётнинг ҳар бир тўлқини олий таълим муассасаларининг ривожланишида ўзининг изини қолдираётганлигини университетлар тизимининг ривожланиш эволюцияси тарихидан яққол кузатиш мумкин. Дастлабки черков назоратида фаолият кўрсатувчи университетларнинг Уйғониш давридаги ўзгаришлар таъсирида ривожланиши [1][2], Германияда янги университет модели прототиби – Гумбольдт моделининг пайдо бўлиши [3], Франция инқилобидан кейинги даврда “политехник университет” моделининг шаклланиши [4] ва ўтган асрнинг бошларида олий таълим муассасаларининг билимлар иқтисодиётига асосланган “тадбиркорлик университетлари”га айланиши [5] билан боғлиқ ўзгаришлар юқоридаги фикрларнинг яққол далилидир.

Олий таълим муассасаларининг инсоният тараққиётининг ўтган давларидаги ривожланиши давомидаги ўзгариш қонуниятларини ўрганган ҳолда олий таълим тизимида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш моделларини қуйидаги моделларга ажратиш мақсадга мувофиқ (1-расм):

1. Немис классик университети (Гумбольдт) модели. Ушбу модель дастлабки Ўрта аср университетларидан бир қатор ўзига хос жиҳатлари билан фарқланиб, XIX асрда илмий тадқиқот университетининг прототипига айланди.

Немис классик университети моделининг асосчиси Вильгелм фон Гумбольд (1767-1835 йй.) классик университетнинг дастлабки университетлардан фарқланувчи 4 та асосий функцияси – билимларни ишлаб чиқиш, тўплаш ва сақлаш, узатиш ва тарқатиш функцияларини асослаб берди ва ушбу модель негизида ташкил этилган университетлар фаолиятида кўрсатиб ўтилган функцияларнинг амал қилишини кўриш мумкин.

Гумбольдт университети моделининг тайёрланаётган мутахассисларнинг сифати ва рақобатбардошлик даражаси ҳам моделдаги асосий функциялардан келиб чиқиб, таълим хизматларини амалга ошириш жараёнида талабаларни замонавий янгиликларга йўналтириш билан илмий тадқиқот ва таълим жараёнларининг интеграциялашувига эришиш орқали таъминланиши назарда тутилади. Яъни талаба таълим олиш жараёнида ўз мутахассислиги доирасида илмий тадқиқотлар олиб боради, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этади ҳамда яратилган янгиликдан олинadиган даромад тақсимида иштирок этади.

1-расм. Университет моделларининг турлари ва рақобатбардош кадрлар тайёрлаш хусусиятлари¹

Бу тизим, бир томондан, таълим тизимига тадқиқот жараёнини самарали интеграциялаш орқали тайёрланаётган мутахассисларнинг касбий компетенцияларини инновацион асосга қўчириш орқали битирувчининг рақобатбардошлигини шакллантирса, иккинчи томондан, тайёрланаётган мутахассисларнинг салоҳиятини иш берувчилар орасида кўрсатиш билан университетнинг имижини оширади, учинчидан, таълим ва тадқиқот жараёнида яратилган янгиликларни тижоратлаштириш орқали тадқиқотчи ва университет учун даромадларни таъминлайди. Гумбольдт университети моделининг асосий элементлари бугунги кунда ҳам Германия ва Европанинг айрим университетлари фаолиятида яққол сезилиб туради. Ушбу модель асосида фаолият юритган университетларнинг аксарият салоҳиятли битирувчилари кадрлар буюртмачилари томонидан ҳали университетни битирмасдан туриб ишга олиниб, таълимни бевосита амалиёт билан бирга давом эттирганлиги Гумбольдт моделининг тайёрланаётган кадрлар рақобатбардошлиги борасида сезиларли устунликларга эга бўлганлигини кўрсатади.

2. Тадқиқот университетининг неоклассик “политехник” (француз) модели. Ушбу модель XIX асрнинг охирида университетларнинг таълим модели биринчи илмий инқилоб натижасида илм ва таълимни бирлаштирувчи тадқиқот университетларига трансформациялашуви жараёни натижасида Франция (Париж университети)да шаклланиб, университетларнинг мутахассислар тайёрлаш жараёнига классик ёндашувнинг бирмунча ўзгариши натижасида пайдо бўлди[6].

“Политехник” университет модели олий таълим муассасаларида мутахассисларни кўплаб йўналишларда тайёрланиши, университетларнинг фундаментал йўналишларда

¹ Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

ихтисослашуви концепциясини инкор этиши билан классик университет моделидан фарқланади. Ушбу модель асосида фаолият кўрсатувчи олий таълим муассасаларида тор ихтисосликлар бўйича мутахассислар тайёрланиб, талабаларнинг инновацион фаолиятга жалб этилиши таълим жараёнидан алоҳида ҳолдаги лойиҳалардаги иштироки билан кузатилади. Университетнинг асосий фаолиятидаги таълим жараёнида мутахассислар стандарт талаблар доирасида тайёрланишини кўзда тутса, илмий тадқиқот жараёнига иқтидорли ва янгиликларга интилувчан сараланган талабаларнинг жалб этилиши билан амалга оширилади.

“Политехник” университет моделини бугунги кунда “Университет 2,0” концепцияси асосида фаолият олиб боровчи дунёнинг кўплаб университетларида амал қилаётганлиги кузатилади.

3. “Тадбиркорлик университети” модели. Ушбу модель XX асрнинг 40-йилларида олий таълим муассасаларининг таълим ва инновациялар бозорида эркин фаолиятга интилиши натижасида шаклланган бўлиб, унинг асосий хусусияти таълим, илмий ва инновацион-тадбиркорлик вазифаларини бир вақтнинг ўзида ҳал этишга қаратилганлигидир.

“Замонавий университет жамиятнинг фаол, серкирра ва самарали фаолият юритувчи институти бўлиб, бундай олий таълим муассасаларида академик таълим олиш билан бир қаторда битирувчиларнинг тадбиркорлик фаоллигини ҳам рағбатлантириш лозим, бу ўз навбатида университетнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш маркази бўлишига имкон яратади”[7].

Тадбиркорлик университети тарихи Калифорнияда (XX асрнинг 40 йилларининг охири 50 йилларнинг бошларида) Кремний водийсининг яратилиши билан бошланади. Бунинг асосий мақсади Массачусетс технологиялар университети билан бизнес ўртасидаги ҳамкорликни йўлга қўйиш бўлган. Европада тадбиркорлик шаклидаги биринчи университет 1994 йилдан Халмерс университети (Гётеборг) ҳисобланади.

Биринчи марта “тадбиркорлик университети (институт)” ибораси британиялик тадқиқотчи Бертон Кларкнинг “Тадбиркорлик институтларини яратиш масаласи Трансформациянинг ташкилий йўллари” номли китобида қўлланилган. “Тадбиркорлик университети” концепциясининг муаллифи бўлиб Стенфорд университети профессори Генри Ицковиц ҳисобланади[6].

“Тадбиркорлик университети” моделининг бошқа моделлардан фарқланувчи асосий жиҳатлари сифатида қуйидаги хусусиятларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

1. Тадбиркорлик университетлари ижтимоий тадбиркорлик билан шуғуланадилар. Тадбиркорлик университетининг мазмун-моҳиятини ҳатто Й.Шумпетер (1883-1950 йй.) томонидан аниқланган қуйидаги 4 та жиҳат орқали ифодалаш мумкин:

- янгиликлар (инновациялар)га интилиш;
- таваккалчиликни билиш;
- ўз кучига ишониш;
- ўз мустақиллигини ҳис этиш.

2. Тадбиркорлик университети ўз фаолиятини молиялаштиришнинг қуйидаги манбалардан иборат кўпканалли тизимига эга:

- таълим хизматларини амалга ошириш билан бирга ўқув-услубий адабиётларни нашр этириш ва уларни сотиш;

- маблағларни бизнесдан қўшма тижорат лойиҳаларни жалб этиш ва амалга ошириш орқали топиш;

- минтакавий буюртмаларни бажаришдан тушумлар;

- давлат буюртмалари;

- битирувчилар;

- халқаро хайрия ташкилотлари (фандрейзинг, эндаумент ва бошқа шаклдаги хайрия ташкилотлари).

3. Тадбиркорлик университети доимий равишда янги фаолият турлари билан шуғулланиш борасидаги, яъни рақобатчиликни кучайтириш ва фаолиятни диверсификациялаш, маркетинг хизматини яхшилаш каби ташаббуслар билан чиқади. Шунингдек, мавжуд (назорат қилинадиган) ресурслар ва инновациялар доирасидаги имкониятларни излаш, технопаркли муҳит ва технопаркча тафаккур билан шуғулланадилар.

4. Тадбиркорлик университети ўзининг ички кучига (пермаментли) мос ҳолда чуқур трансформациясини амалга оширади. Инновацион ва лойиҳали йўналтирилганлик ҳам таълимни, ҳам илмий тадқиқотларни ўз ичига қамраб олади. Натижада, профессионализм тушунчасининг ўзгариши рўй беради. Фанлараро жамоавий ишлаш услуби шаклланади. Илмий тадқиқотларда асосий эътибор асосан амалий тадқиқотларга ва инновацияларни ишлаб чиқишга қаратилади.

5. Тадбиркорлик университети халқаро алоқаларни қўшган ҳолда ташқи муҳит билан ўзаро хатти-ҳаракатларни янги босқичга олиб чиқади. Тадбиркорлик университетининг ҳамкорлар билан кўп томонлама ўзаро хатти-ҳаракатларини Г.Ицковицнинг тадбиркорлик, ҳукумат ва университет ўртасидаги алоқаларни ифодаловчи “Уч спирал” тамойили орқали кўриб чиқиш мумкин.

Тадбиркорлик университети ролининг ортиши билимларни “генерациялаш” механизмни шакллантириш сифатида уларни амалиётда қўллашгача олиб боришга қодирлиги билан изоҳланади. Бунда акселерацион (кучайтирувчи) дастурлар, асосан ёшлардан иборат бўлган янги жамоалар муваффақиятли start-up – стартаплар (“жараённинг бошланиши”), spin-off - спинофлар (“реклама, хабар жўнатиш”, “ҳамкорликдаги натижа”) - тижорат мақсадидаги таклифлар учун шўъба компанияларни ажратиш йўли билан қайта ташкил этиш муҳим роль ўйнайди. Бугунги кунда тадбиркорлик университетлари глобал ахборот жамиятида ва халқаро алоқаларни мустаҳкамлашда, цивилизациялараро синергия сиёсатини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда олий таълим муассасаларида тараққиётнинг ушбу моделлари соф ҳолатда мавжуд бўлмай, ушбу моделларнинг устун томонларини ўзида жамлаган аралаш моделлардан фойдаланилса-да, устун даражада оммалашиб бораётган “Университет 3,0” концепцияси асосида ривожланиб бораётган “тадбиркорлик университети” модели аввал шаклланган моделларнинг афзалликларини таъминловчи хусусиятларини ўзида жамлаган ҳолда жаҳон миқёсида оммалашиб бормоқда.

Юқоридаги бўлимларда айтиб ўтилганидек, олий таълим муассасалари битирувчиларининг рақобатбардошлиги университетларнинг у ёки бу даражадаги рейтинги билан ўзаро тўлдирувчи алоқада бўлиб, рейтинги юқори бўлган университетларнинг битирувчилари меҳнат бозорида юқори даражадаги устунликка эга. Шу билан бир вақтнинг ўзида рақобатбардошлиги юқори мутахассисларни тайёрловчи олий таълим муассасалари

нуфузи жиҳатидан бошқа университетлардан юқори ўринни эгаллайди. Ушбу фикрдан келиб чиқиладиган бўлса, инновацион тараққиёт шароитида олий таълим муассасаси битирувчиларининг рақобатбардошлик даражасини асосан университетлар рейтингини белгиловчи асосий кўрсаткичлар билан баҳолаш мақсадга мувофиқ. Бироқ тайёрланаётган мутахассисларнинг рақобатбардошлик нуқтаи назаридан кучлидан заифга қараб улушларга ажратиш мумкинлиги ҳар қандай олий таълим муассасасида сарфланган моддий, меҳнат ва интеллектуал ресурслар энг юқори даражадаги самарани тўлақонли бера олмаслиги ҳам исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат ҳисобланади.

Бугунги кунда фаолият кўрсатаётган олий таълим муассасаларининг ҳар бири таълим хизматлари бозорида ўз рейтинг даражаси ҳамда нуфузига эга. Олий таълим муассасасининг рейтинг даражаси унинг таълим хизматлари бозоридаги рақобатбардошлик даражасини ифодаласа, битирувчиларнинг касбий ва малакавий даражаси унинг меҳнат бозоридаги рақобатбардошлик даражасини белгилайди. Айтиб ўтилганидек, ҳар икки рақобатбардошлик даражаси олий таълим муассасасининг минтақа ёки халқаро даражадаги нуфузини шакллантиради.

Бугунги кунда дунё миқёсида олий таълим муассасаларининг рейтингини юритувчи бир қатор халқаро рейтинг баҳолаш ташкилотлари мавжуд бўлиб, улар ичида энг нуфузлилари Шаньхай рейтинг ташкилоти (ARWU), QS ва THE рейтинг тизимлари ҳисобланади. ARWU рейтинг ташкилотининг олий таълим муассасалари рейтингини белгилашдаги асосий мезони тўпланган рейтинг балларига Нобель мукофоти совриндори бўлган ОТМ профессор-ўқитувчилари сонининг мутаносиблиги ҳисобланади. QS ва THE рейтинг тизимларида эса субъектив баҳоловчи омиллар – экспертлар ҳулосалари ҳамда иш берувчиларнинг тескари алоқаси натижалари университетлар рейтингини белгилашда асосий мезонлардан ҳисобланади[8].

Университетлар рейтингини белгиловчи рейтинг тизимлари томонидан асосий назарда тутиладиган мезонлар умумий ҳолда қуйидагилардир:

1. Давлат имтиҳони натижаларининг ўртача даражаси (таълим фаолиятини баҳолаш).
2. Бир илмий-тадқиқот фаолиятига тўғри келувчи ўртача тушум ҳажми (илмий-тадқиқот фаолиятини баҳолаш).
3. Таълим хизматларидан фойдаланаётган хорижий талабалар сони (халқаро фаолиятни баҳолаш).
4. Университетнинг таълим ва илмий-тадқиқот фаолияти учун хорижий манбалардан олаётган даромади ҳажми (халқаро фаолиятни баҳолаш).
5. Университетдаги ўртача иш ҳақи даражасининг ҳудуд ёки минтақадаги ўртача иш ҳақи даражасига нисбати (молиявий-иқтисодий фаолиятни баҳолаш).
6. Бир талабага тўғри келувчи АКТ жиҳозлари сони (мавжуд инфратузилма ҳолатини баҳолаш).

Юқоридаги параметрлар бугунги кунда аксарият жаҳон мамлакатларида университетлар рейтингини аниқлашдаги муҳим мезонлар эканлигини ҳисобга олинса, ушбу мезонлар бир вақтнинг ўзида университетлар битирувчиларининг рақобатбардошлигини шакллантириши билан асосан параллел келиши кўринади.

Ушбу юқорида билдирилган фикр ва мулоҳазалар жаҳон миқёсидаги олий таълим муассасалари ва уларнинг битирувчилари рақобатбардошлигини умумий ва ўхшаш

жиҳатларини ўзида акс эттирган бўлса, қуйида жаҳоннинг айрим ривожланган мамлакатларида олий таълим муассасалари ҳамда битирувчилари рақобатбардошлигини баҳолашга оид жиҳатларини кўриб чиқамиз.

АҚШ университетлари тажрибаси таълим мураккаблиги даражаси ва университет фаолиятини баҳолаш жараёнига талабаларни жалб этиш ўртасидаги ўзаро боғлиқ муносабатларни кўрсатади. Таълим жараёнини эксперт баҳолаш учун университет битирувчиларига кросс-университет ва тармоқлараро лойиҳа моделлари таклиф этилади. Таълимнинг ушбу тури ижтимоий яратувчанлик сифатида амалга оширилади, бу ўқитувчи ва талабанинг мураккаб таълим жараёнларини ривожлантиришдаги ролини очиб беради. Университетларнинг ўқув фаолияти натижаларини баҳолаш тескари алоқа асосида кетма-кет бир неча босқичда амалга оширилади. Умуман, университетлар ва уларнинг битирувчилари рақобатбардошлигини тартибга солишнинг ушбу усулини қўллаш таълим натижаларини яхшилашга ёрдам беради[9].

Исроил университетлари тажрибаси эса университетлар ва уларнинг битирувчилари юқори рақобатбардошлигининг асосий омиллари таълимнинг икки ёқлама тизими (университет коллежлари тизими), янги таълим технологиялари ва ноанъанавий таълим бериш усулларида самарали фойдаланиш, кичик ёшдан касбий йўналишни белгиллаган ҳолда таълимни тизимли ташкил этиш, университетларга ходимларни қатъий тартиб асосида танлаб олиш, олий таълим тизимида давлат бюджети маблағлари сарфланишининг самарали тизимининг амал қилиши ва таълимнинг узлуксизлиги каби омиллар ҳисобланади[10].

Испанияда эса 2001 йилда қабул қилинган махсус қонун асосида профессор-ўқитувчиларни ташқи экспертлар воситасида аккредитациядан ўтказиш амалиёти жорий этилган. Испания қонунчилиги олий ўқув юртларини бошқаришда марказлашувнинг турли даражаларини бартараф этиш бўйича чора-тадбирларни ўз ичига олган бўлиб, унинг воситасида махсус идоралар томонидан таълим сифатини баҳолашнинг турли усуллари яратилди[11].

Россия Федерациясида эса 2015 йилдан бошлаб миллий ОТМлар ва уларнинг битирувчилари рақобатбардошлигини ошириш йўналишидаги “5-100” дастури ишга туширилиб, ушбу дастур доирасида 2020 йилгача бўлган 5 йил давомида 10 га яқин миллий ОТМлар юқори нуфузга эга халқаро рейтингларга киритилди[12].

Инсон капиталига сарфланадиган инвестицияларни ривожлантириш ва самарали технологияларни жорий этиш натижасида ривожланаётган мамлакатлар ўзларининг рақобатбардошлигини оширмоқда. Бунга мисол сифатида Финландия, Корея, Испания, Малайзия, Сингапур, Хитой, Чили, Ҳиндистон мамлакатларини кўрсатиш мумкин [13].

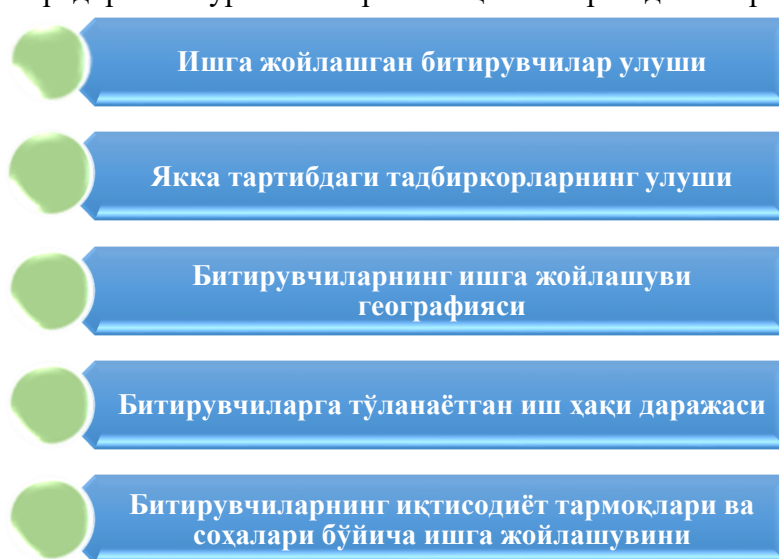
Россия Федерациясида олий таълим муассасалари битирувчилари рақобатбардошлиги даражаси бошқа кўпгина мамлакатлардаги сингари битирувчиларнинг ўз мутахассислиги бўйича дастлабки ва мунтазам ишга жойлашиши кўрсаткичи асосида баҳоланади. Ушбу кўрсаткични аниқлашда Россия Федерациясида фаолият кўрсатувчи барча олий таълим муассасалари битирувчилари бандлик ҳолатини мониторинг қилиш марказлашган ҳолда автоматлаштирилган тизим асосида амалга оширилади. Бунда, битирувчиларнинг бандлик ҳолати кўрсаткичлари 2 та алоҳида-алоҳида манбалардан олинган маълумотларни – Россия Федерациясининг пенсия жамғармаси ва Таълим тўғрисидаги ҳужжатларнинг федерал реестри (ФРДО) маълумотларини қайта ишлаш йўли билан аниқланади.

Таълим тўғрисидаги ҳужжатларнинг федерал реестри – бу барча таълим муассасалари (жумладан, олий таълим муассасалари) томонидан битирувчиларга берилган таълим

олганлигини тасдиқловчи ҳужжатлари (диплом, сертификат) маълумотларини, уларни берилган вақтидан бошлаб 60 кун ичида таълим муассасаси томонидан киритилиши лозим бўлган ягона электрон реестр ҳисобланади[14].

Бу жараёнлар Россия Федерацияси таълим ва фан вазирлигининг ташаббуси билан “Битирувчиларни бандлигини мониторинг қилиш” интернет-порталида ёритилиб борилади ва мониторинг натижаларини ҳам кузатиб бориш имконияти мавжуд. Портал маълумотлар базаси нафақат Россия Федерацияси, ҳудудлар (вилоятлар) ва олий таълим муассасалари, таълим йўналишлари (мутахассисликлар) бўйича барча статистик маълумотларни олишга, балки битирувчиларнинг Россия Федерацияси ичидаги миграциясини ҳам баҳолашга имконият яратади. Таъкидлаш жоизки, турли хилдаги миллий ва халқаро рейтингларни тузишда бандлик даражаси ёки бошқа шунга ўхшаш хусусиятлар таҳлил қилинади[15].

Бандлик мониторингини ўтказишнинг бош мақсади – бу битирувчиларнинг иш билан таъминланиши самарадорлиги кўрсаткичларини баҳолаб боришдан иборатдир (2-расм).

2-расм. Россия Федерациясида “Битирувчилар бандлигини мониторинг қилиш” портали индикаторлари²

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Россия тажрибаси - битирувчилар бандлик мониторингини кам харажат билан қисқа муддатларда ва йил давомида бир неча маротаба ўтказиш имкониятини берса-да, аммо айрим битирувчилар (жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва шунга ўхшаш органларда ишлаётган, декрет таътилида, муддатли ҳарбий хизматда бўлган, хорижда ишлаётган ёки ўқишини давом эттираётган битирувчилар) бўйича маълумот олишнинг имконияти яратилмаган.

Хулоса ва тавсиялар. Хорижий мамлакатларнинг олий таълим муассасалари ва уларнинг битирувчилари рақобатбардошлигини ошириш бўйича шаклланган тажрибалар ҳамда рақобатбардошликни ошириш моделларидан ҳудудий ва миллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда миллий олий таълим тизимини такомиллаштириш жараёнида фойдаланиш мамлакатимиз олий таълим муассасалари ва уларнинг рақобатбардошлигини яхшилаш борасидаги тадбирларнинг самарадорлигини оширишда фойдали бўлади.

² Россия Федерацияси таълим ва фан вазирлигининг “Битирувчиларни бандлигини мониторинг қилиш” интернет-портали маълумотлари (<http://vo.graduate.edu.ru>) асосида муаллиф ишланмаси

Жумладан, тадқиқотимиз якунида олинган хулоса ва тавсиялар сифатида қуйидагиларга алоҳида таъкидлаб ўтишни жоиз тордик:

- Юқори малакали, соҳадаги сўнгги ўзгаришлар ва янгиликлар билан доимий танишиб, ўз фаолиятида самарали қўллаш оладиган мутахассисларни тайёрлаш жараёни дунёда дастлабки олий таълим муассасалари шакллангандан бошлаб амалга ошириб келинмоқда. Айниқса, XX асрнинг охири ва XXI асрнинг ўтган даврида тараққиётнинг янги билимлар ва инновациялар асосида жадал тараққий этиши билан кадрлар буюртмачиларининг олий таълим муассасаларида тайёрланаётган мутахассисларга қўядиган талабларининг янгича, яъни инновацион асосда ўзгаришига олиб келди. Натижада олий таълим муассасалари фаолияти таянадиган “университет” концепциясининг мазмунида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди.

- Олий таълим муассасаларининг инсоният тараққиётининг ўтган даврларидаги ривожланиши давомидаги ўзгариш қонуниятларини ўрганган ҳолда олий таълим тизимида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш моделларини немис классик университети (Гумбольт) модели, неоклассик “политехник” университет модели ва “Тадбиркорлик университети” моделларига ажратиш мақсадга мувофиқдир.

- Мамлакатимизда шаклланган олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган университетларда тайёрланаётган мутахассисларнинг рақобатбардошлигини оширишда дунёнинг олий таълим тизими ривожланган мамлакатлари ҳисобланган АҚШ, Исроил, Европа Иттифоқи (Испания) ҳамда Россия каби мамлакатларида шаклланган тажрибалар ва рақобатбардошликни ошириш моделларидан ҳудудий ва миллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш самарали натижа беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Суворов, Н. С. (2012). Средневековые университеты. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 256 с.
2. Ruegg W. A. (2008). History of the University in Europe. European History Quarterly, №1. P. 185-187.
3. Дуда Г. (1998). Введение к меморандуму Вильгельма фон Гумбольтта «О внутренней и внешней организации высших научных заведений Берлине», Университетское управление: практика и анализ. №3. 24-27 с.
4. Виссема, Й. (2016). Университет третьего поколения. М.: Олимп-Бизнес, 480 с.
5. History. European higher education area. 2015. URL:<http://www.ehea.info/pid34248/history.html> (дата обращения: 02.10.2017).
6. Тазарбеков К.А. (2016). К разработке «Дорожной карты трансформации университета «Туран» в инновационно-предпринимательский университет». Тезисы. Алматы: Университет «Туран», 4-5 с.
7. Самойленко К.А. (2014). Перспективы развития инновационно-предпринимательских университетов:http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/1983/1/Nauk_chut_2014_3_177-182.pdf.
8. Повалко А. Программа повышения конкурентоспособности вузов // Образование: цели и перспективы. 2015. – С. 91.
9. Taylor S., Ryan M., Pearce J. (2015). Enhanced student learning in accounting utilising web-based technology, peer-review feedback and reflective practices: a learning community approach to assessment .Higher Education Research and Development. P. 1251-1269

10. Saiz-Alvarez J. M. (2014). Some keys for success in higher education: A case approach . Handbook of Research on Higher Education in the MENA Region: Policy and Practice.
11. Galán A., Ángeles González-Galán M., Rodríguez-Patrón P. (2014). Faculty evaluation in Spain. The national system and sub-national divergence. Revista de Educacion. P. 136-164
12. Коржавина Н.П., Леонгардт В.А., Чикова О.А. (2016). Конкурентоспособность ВУЗов на рынке образовательных услуг и рынке труда: взаимосвязь компонентов и показателей / Педагогическое образование в России. №8, 144-147 с.
13. <http://www.worldbank/org>
14. Булатова Г.А. (2017). Мониторинг и оценка трудоустройства выпускников вузов. Экономика Профессия Бизнес. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-i-otsenka-trudoustroystva-ypusknikov-vuzov>.
15. Пыхтин А.И., Овчинкин О.В., Широкова Л.В., Запольский А.Д. (2019) Система мониторинга трудоустройства выпускников как фактор повышения эффективности образовательной деятельности вуза. Современные наукоемкие технологии. №2. 133-137 с.